

KAFDAĞI

Cilt:4, Sayı:2, Aralık 2019, 88-106

Gönderim Tarihi: 11.12.2019

Kabul Tarihi:18.12.2019

ESKİ MEZOPOTAMYA’NIN BÜYÜK ARŞİVLERİ
(Nippur, Tell Şemşara, Babil, Mari (Tell Hariri) Arşivi ve Ninive (Asurbanipal)
Kitaplığı)*

Great Archives Of Ancient Mesopotamia
(Nippur, Tell Şemşara, Babil, Mari (Tell Hariri) Archive and Library of
Nineveh (Asurbanipal)

Yusuf KILIÇ

Prof. Dr. Pamukkale Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
Eskiçağ Tarihi Ana Bilim Dalı
ykilic@pau.edu.tr

ORCID ID:0000-0001-8024-8521

Aysel ATEŞ

Doktora Öğrencisi, Pamukkale Üniversitesi,
Sosyal Bilimler Enstitüsü
aysell_ates_09@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0001-6301-8345

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

MÖ 4. binyılda Mezopotamya'nın güneyine gelen Sumerler bölgeye yerleşmiş ve burada şehir devletleri kurmuşlardır. Sumerler MÖ 3200 yıllarında ise çivi yazısını icat ederek uygarlık tarihine en önemli katkıyı yapmışlardır. Zaman içerisinde gelişerek hayatın her alanına yayılan ve giderek sadeleşen bu yazı sistemi ile ilk yazılı vesikalar oluşturulmuştur. Daha sonra Mezopotamya'ya gelen Sami toplumları da bu yazı sistemini alarak kendi dillerine uygulamışlardır. Aynı zamanda yazının keşfi, günümüz gelişmiş sistematik arşivlerinin en eski şekli olan arşiv kurumunun da ortaya çıkmasını sağlamıştır. Yapılan araştırmalar sonucu oldukça önemli bir yere sahip olan arşiv kurumunun ilk örneklerine Mezopotamya coğrafyasının çeşitli yerlerinde kurulmuş olan yerleşim alanlarında rastlanılmıştır. Bu çalışmada arkeolojik bulgulardan yola çıkılarak Mezopotamya'da bulunan bazı önemli eskiçağ yerleşimlerinde çeşitli yapılar içerisinde ortaya çıkarılan arşivler ile içerdikleri tabletlerin sayısı, konusu hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Eski Mezopotamya, Arşiv, Tablet.

Abstract

The Sumerians, who came to the south of Mesopotamia in the 4th millennium BC, settled in

*Pamukkale Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından 2018SOBE019 numaralı proje ile desteklenen bu çalışma “Eski Yakındoğu Arşivleri”, Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Denizli 2018 adlı tezden üretilmiştir.

the region and established city states there. Sumerians invented the cuneiform script in 3200 BC and made the most important contribution to the history of civilization. The first written documents were created with this writing system which gradually developed and spread to all areas of life and became more and more simple. Sami societies who came to Mesopotamia later took this writing system and applied it to their own language. At the same time, the discovery of writing has led to the emergence of the archival institution, the oldest form of today's advanced systematic archives. As a result of the researches, the first examples of the archive institution, which has a very important place, were found in the settlements established in various parts of Mesopotamia. In this study, it is tried to give information about the archives and the number of tablets contained in various structures in some important ancient settlements in Mesopotamia based on archaeological findings.

Keywords: Ancient Mesopotamia, Archive, Tablet

Giriş

Arşiv, belli bir yönetim dairesine ait işlemi bitmiş resmi evrak, kayıt ve yazılı belgelerin düzenli bir şekilde bir araya getirilerek, saklanıp korunduğu yer anlamlarında kullanılmıştır (Binark, 1980, s.3; Altınöz, 2009, s.141). Bir başka deyişle arşiv; “*kurum veya şahısların gerçekleştirmiş oldukları işlemler sonucunda meydana gelen ve daha sonraki süreçte gerektiğinde tekrar kullanılabilmesi için muhafaza edilen her türlü belgedir*” (Altınöz, 2009, s.141).

Arşivin tarihi yazının tarihi kadar eskidir. Bu sebepten MÖ 3200 yıllarında yazının icadı ile birlikte arşiv kurumunun ilkel temelleri atılmıştır denilebilir. Bu bağlamda tarihi süreç içerisinde yazının gelişmesi, toplumlar arası artan ilişkiler ve yapılan faaliyetler sonucu arşiv kurumu, sistemli bir hâle getirilerek gelişmiştir. Mevcut bilgilerimize göre ilk arşivler Mezopotamya coğrafyasında yaşayan toplumlar tarafından oluşturulmuşlardır. Yazılı kayıt tutmak kadar, bunları bir arada tutmanın gerekliliği düşünüldüğünde, arşivlerin bir devletin veya toplumun varlığının somut izlerini göstermesi bakımından taşıdığı önem de kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

Bu noktadan Eski Mezopotamya arşiv sistemlerine bakıldığında, buranın eski kentlerinde yapılan kazılar arşivlerin genelde, kurumların yönetim merkezine yakın sayılabilecek yerlerde depolanmış olduklarını göstermektedir. Nitekim birçok saray ve tapınak yapılarında, arşivlerin genellikle zemin, nadir de olsa üst katlarda depolandıkları anlaşılmaktadır (Pedersén, 1946, s. 242). Bununla birlikte modern dünyanın ilerleyen teknolojileri ile beraber bilgisayar ortamlarında oluşturulan arşivlere karşın, eskiçağda kil, deri, tahta, madeni tablet ve papirüs tomaları arşivlerin içeriğini oluşturmuştur. Ancak bu içeriklerin fiziki yapısında önceliğin çivi yazılı tablete ait olduğu ve bu tabletlerin de Sumer, Akad, Babil, Asur ve Hurri dillerinde yazıldığı anlaşılmıştır.

Ayrıca söz konusu arşivlerde belgelerin saklanması ve gerektiğinde çıkarılması için çalışan kişilerin varlığına tesadüf edilmektedir. Modern yaklaşımla özel eğitim görmüş, arşivi yöneten ve yürüten bu kişilere “arşivist” veya “arşivci” adı verilmektedir (Binark, 1980, s.4). Arşivist, arşive girecek olan belgelerin toplanması, düzenlenmesi, muhafaza edilmesi ve değerlendirilmesi için gerekli çalışmaları yapmaktadır. Ayrıca, arşive yerleştirilmiş olan arşiv belgesini gerektiğinde bularak istenilen doğrultuda ilgili kişi veya kurumlara teminini sağlamaktadır. Bu açıdan modern dünya ile eski dünya arasındaki kültürel bağı düşündüğümüzde bugün olduğu gibi geçmişte de arşivlerden sorumlu kimselerin olduğunu yok saymak için hiçbir sebep yoktur.

Diğer taraftan eski çağ toplum ve devletlerinde arşiv ve kütüphane kavramlarının birbirinden ayrı kabul görmediği anlaşılmaktadır. “Arşivler” yönetim ile ilgili konulardaki çalışmalarda olduğu gibi, mektuplar, yasal, ekonomik ve idari belgeler olmak üzere çok çeşitli içeriğe sahiptirler. Bir arşivde bir metnin bazen bir kopyası bazen de birkaç kopyası bulunabilmektedir. “Kütüphane” ise insan zihninin ürünü olan farklı zamanlarda farklı yerlerde kullanılmak üzere çok sayıda kopya içeren bir koleksiyonu belirtmekte birlikte edebi, tarihi, dini ve bilimsel vb. metinleri içermektedir. Başka bir ifadeyle kütüphanelerin bir gelenek haline dönüştürülen metinlerden oluştuğu söylenebilir (Pedersén, 1946, s.3; Weitemeyer, 1956, s. 217-218). Kısaca ifade etmek gerekirse arşivlerin belge koleksiyonları, kütüphanelerin ise edebi metin koleksiyonları olduğu kabul edilebilir. Ancak bu noktada Eski Mezopotamya yerleşmelerinde çivi yazılı koleksiyonların bulunduğu merkezlerde günümüzde olduğu gibi arşiv-kütüphane ayrımının yapılmadığını da vurgulamak gerekir. Zaten arşiv olarak nitelendirdiğimiz yapılar içerisinde çok çeşitli içeriğe sahip yazılı tabletlerin ortaya çıkarılması da söz konusu durumu desteklemektedir.

Elinizdeki bu çalışmanın başlıca hedefi ise, arkeolojik bulgulardan yola çıkarak Eski çağ Mezopotamya’ında tarihi devirlerden itibaren yaşamış olan toplumların kent merkezlerinde çivi yazılı vesikalarını muhafaza etmek amacıyla meydana getirmiş oldukları arşiv yapılarının tespitini sağlamaktır. Ayrıca bu arşivlerde bulunmuş olan tabletlerin miktarı ve içeriklerine ilişkin bilgileri de ana hatlarıyla vermeye çalışmaktır. Kısacası Mezopotamya arşivleri ile ilgili toplu bir çalışma oluşturmak amaçlanmıştır.

1. Eski Mezopotamya’nın Büyük Arşivleri

1.1. Nippur Arşivi

Güney Mezopotamya’da Fırat, Dicle nehirleri arasında ve Bağdat’ın (Irak) 150 km güneydoğusunda yer alan bu eski çağ yerleşim yeri Sumerce’de *Nibru* ve Akadca’da *Nippuru* günümüzde ise Nuffar ya da

Niffer şeklinde adlandırılmaktadır. Uzun bir vadi tarafından ikiye bölünen kentin üzerindeki ilk yerleşmelerin tarihi MÖ 6. binyıla kadar gitmekte ve yerleşimin tarihinin yaklaşık MÖ 800'lü yıllara kadar geldiği bilinmektedir (Bryce, 2009, s. 511). Kentte çok sayıda tapınak yapısının bulunması burasının aynı zamanda Sumerlerin Tanrı Kült merkezlerinden birisi olduğunu göstermektedir.

Nippur kentinde 1851'de başlayan ve 1990 yılına kadar aralıklarla devam eden kazılarda kentin çeşitli yerlerinde 45.000'i aşkın çivi yazılı tablet bulunmuştur. Ortaya çıkarılan bu tabletlerin yarısı Pensilvanya Üniversitesi Müzesi'nde, diğer yarısı da İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde ve Almanya Jena Üniversitesi'nin Herman V. Hilprecht Koleksiyonu'nda bulunmaktadır (Clayden, 2016, s.2). Ayrıca 1921'de Irak'ın bağımsızlığından sonra sürdürülen kazılarda ortaya çıkarılan tabletler de Irak Müzesi, Chicago Üniversitesi Doğu Enstitüsü ve Pensilvanya Üniversitesi tarafından sahiplenilmiştir. Bunun yanı sıra yasadışı kazılardan elde edilen tabletler ise, çoğunlukla Avrupa ve ABD başta olmak üzere çeşitli ülkelerdeki özel koleksiyoncularda ve müzelerde muhafaza edilmektedirler.

Nippur, 1.7x0.9 km genişliğe sahiptir ve kent kuzeydoğudan güneybatı yönüne doğru uzanmaktadır. Söz konusu höyük niteliğindeki yerleşim üzerinde kuzeybatıdan güneydoğuya doğru geçen Shatt en-Nil Kanalı ise kenti iki ana kısma ayırmıştır (Peters, 1905, s.145). Batı Höyüğü güneybatıda ve Doğu Höyüğü kuzeydoğuda yer almaktadır. Kenti kısaca tanımlamak gerekirse Doğu Höyüğü üzerinde, Enlil Tapınağı (Ekur), İnanna Tapınağı ve Kuzey (muhtemelen Ninurta) Tapınağı bulunmaktadır. Kentin bu kısmına "Tapınaklar Mahallesi" denilmiştir (Hattori, 2002, s. 15). Kentin kuzeydoğusunda yer alan Doğu Höyüğü üzerinde özel evler yer almakta ve evlerin güney tarafındaki alana da "Tablet Tepesi" adı verilmiştir. Şehrin güneybatısında bulunan Batı Höyüğü üzerinde de Kassit Dönemi'ne tarihlendirilen bir Saray yapısı, Gula Tapınağı ve Nippur halkının büyük bir kısmının yaşamış olduğu kabul edilen özel evler yer almaktadır (Pedersén, 1946, s.112-113). Ayrıca bu kent üzerinde yapılan arkeolojik kazılarda şehrin farklı alanlarında çivi yazılı tabletlerin bulunduğu arşiv yapılarına da rastlanmıştır. Bu kazılarda Kassit Dönemi'ne ait saray yapısında bir merkez avlu ile birlikte güneybatı tarafta yer alan üç oda ortaya çıkarılmıştır. Bu saray yapısı içerisinde aynı döneme tarihlendirilen yaklaşık 10.000 çivi yazılı tablet bulunmuştur (Pedersén, 1946, s 113).

Nippur kentinin kuzeydoğusunda Tablet Tepesi olarak adlandırılan alanda Sumerli III. Ur Hanedanlığı'ndan (MÖ 2112-2000) itibaren Akamenid Dönemi'ne kadar 14 yapı katı tespit edilmiş ve bu alanda 17.000'den fazla çivi yazılı tablete ulaşılmıştır. Bu tabletler arasında bazıları

Eski Babil Devleti'nin altıncı kralı Hammurabi Dönemi'ne (MÖ 1792-1750) tarihlendirilmektedirler (Peters, 1905, s. 145). Ayrıca bu tepede rahip-kâtiplerin evleri olduğu düşünülen yapılara da rastlanmıştır. Söz konusu yapılar içerisinde tabletler duvar boyunca uzanan 50 cm. yükseklikte ve 35 cm. genişlikte bir teras üzerinde durmaktaydılar (Otten, 1961, s. 203). Yerde bulunan tahta külleri ise tabletlerin arşivlerde tahtadan yapılmış raflar üzerinde durduklarını göstermektedir.

Bu tepede bulunan tabletlerin içeriği çeşitli sözleşme, takas işlemleri, satış vb. içeriğe sahip tabletler ile sözlük, dil, astronomi, matematik ve dini metinler (ilahiler, dualar vb.), mektuplar, tapınak hesaplarından oluşmaktadır (Peters, 1905, s. 147-149). Bunun yanında Tablet Tepesi'nin kuzeydoğu merkezine doğru bir dizi oda bulunmuş ve buna plan olarak "Tapınak Kütüphanesi" ismi verilmiştir (Peters, 1905, s. 148-149).

Öte yandan kentin en ünlü dini yapısı olduğu düşünülen Enlil (Ekur) Tapınağı'nda ise yaklaşık 23.000 tableti içeren bir arşiv keşfedilmiştir. Bu arşiv tabletlerinin içeriğini genel itibariyle ekonomi kayıtları, sözcük listeleri, Sumer edebi kompozisyonları ve onların kopyaları oluşturmaktadır. Ayrıca edebi kompozisyonlar, egzersiz tabletleri, işaret listeleri, atasözleri içeren tabletler çoğunlukta olup matematik ve meteorolojik muhtevaya sahip olan tabletler ise sayı bakımından daha azdırlar (McCown, 1952, s.172-175).

Nippur'da aynı zamanda aile firmalarına ait özel arşiv yapılarına da rastlanılmıştır. Kentin tanınmış ailelerinden birisi olan Muraşû'nun ailesine ait özel arşiv olarak kabul edilen yapının zemininde yaklaşık 730 tablet bulunmuş olup, bunlar genel itibariyle sözleşmeler (arazi sözleşmeleri, Muraşû aile firmasına ait kira sözleşmeleri, vb.) kanallar, çiftlik hayvanlarına ait kayıtlar, çeşitli ödemeler, makbuzlar, gelirlere, vergiler ve borç vesikalarından oluşmaktadırlar (Pedersén, 1946, s. 199). Yine şehrin Batı Höyüğü üzerinde Nippur valisi olduğu bilinen Şandabakku adındaki kişinin konutu olduğu düşünülen yapı içerisinde ise 128 kil tabletlik bir arşiv yapısı bulunmuş olup, bu arşivde mektup, idari metin, bilgelik metni ve okul egzersiz metinleri yer almaktadır (Pedersén, 1946, s. 200).

Ancak burada farklı tarihi dönemlere ait Nippur tabletlerinin az bir kısmı yayınlanmış olduğunu ve buna bağlı olarak Mezopotamya tarihinin bazı yönlerinin aydınlatılması konusunda eksiklikler olduğunu da vurgulamak gerekmektedir.

1.2. Tell Şemşāra Arşivi

Tell Şemşāra, günümüz Irak'ın kuzeydoğusundaki Dokan Vadisi'nde bulunan Küçük Zap Suyu'nun aşağısının sağ kıyısındaki Rania Ovası'nın girişine yakın olan bir höyük yerleşimidir. 19 m genişliğinde ve 6

m yüksekliğinde bir alan üzerinde bulunan bu höyük günümüzde kısmen Dokan Gölü'nün baraj suları altında kalmıştır. Höyük üzerinde 1957-1959 yılları arasında gerçekleştirilen kazılarda Hassuna, Ur ve Hurri kültürleri de dâhil toplamda 16 kültür tabakası ortaya çıkarılmıştır.

Eski Babil Devleti Dönemi'nde Şuşarra olarak isimlendirilen Şemşara, ayrıca Sumerlerin III. Ur Hanedanlığı Dönemi'ne ait kazılarda ortaya çıkarılan metinlerde Şaşrum adıyla geçen kasaba ile özdeşleştirilmektedir¹. Ayrıca Mari sonrası ilk döneme tarihlenebilen, Rimah'ta bulunan bir metinde Şemşara'dan lú šu.gi lú Šu'-sar-ra-u (yaşlı adamlar (memleketi)) olarak bahsedildiği görülmektedir (Eidem, 1992, s. 13).

İlerleyen zamanlarda höyüğün aşağı kent olarak da ifade edilen güneydoğu kesiminde yer alan 5. tabakadaki saray kalıntıları içerisinde 250 adet çivi yazılı tableti içeren bir arşiv kalıntısına rastlamıştır. Bu arşiv; mektuplar, idari metinler ve mühürlerden meydana gelmektedir (Bryce, 2009, s. 639). Söz konusu arşivde bulunan idari metinler ve mektuplar MÖ 18. yüzyılın başlarına tarihlendirilmektedir. Bu metinler iki ayrı gruptan oluşmaktadır: ilk tablet grubu 1957 yılında aşağı kentin 5. tabakasında bulunan saray kompleksinin 2 numaralı odasında yani kral Kuvari'nin arşivinde bulunmuştur ve buradaki çivi yazılı tabletlerin sayısı 146 kadardır. Bu tabletlerin büyük bir kısmı mektuplar ve idari dokümanlar teşkil etmektedir (Eidem, 1992, s. 21).

İkinci grup tabletler ise, 1958 yılında devam eden kazılarda aynı sarayın 27 ve 34 numaralı odalarında keşfedilmiş ve buradaki tabletlerin de toplam sayısı 104 tane olup genellikle idari içerikli konulardan oluşmaktadır (Eidem, 1992, s. 14). Ayrıca bu metinler içerisinde farklı konuları ele alan tabletler de bulunmuştur. Tell Şemşara tabletlerinin çok az bir kısmı Erbil Müzesi'nde diğerleri ise Bağdat Müzesi'ne muhafazaya alınmıştır. Ancak 2003 Körfez Savaşı'ndan sonraki durumları hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır.

İlk grup tabletlerin yaklaşık 100 tanesi mektup, 39'u idari doküman ve birkaç mektup zarfından oluşmaktadır. Mektuplar genel itibariyle Şemşara beyi Kuvari'ye gönderilmiş olanlardır. Geriye kalan çok az tablette ise, giysilerin dağıtımı, metal objeler, silahlar, ölçülen metal miktarı, vb. konuları içeren tabletler ile Utum ülkesindeki 526 askerin listesi, Kuvari'ye ait 138 öküzün listesi ve çeşitli görevlilere, bireylere ve kasabalara tahsis edilmiş malların listesi bulunmaktadır. Ayrıca çobanların sorumluluğuna verilen koyun ve keçi sayısı, koyunlarla ilgili konular, alet devir notu,

¹(Jesper, 1992, s. 13).

ürünlerin kayıtları, balta imali için bakır ve değerli nesnelere için altın madenini ele alan tabletler de bulunmuştur (Eidem, 1992, s. 21). İdari metinler içerisinde giysilerin dağıtımı ile ilgili olan metinlerin sayısı bir hayli fazladır.

Höyükte daha sonra ortaya çıkarılan ikinci grup çivi yazılı tabletlerde genellikle idari içerikli konular yer almakta, ayrıca küçük bir mektuba parçası, bir tabletin çoğaltması ve birkaç borç meselesi ile ilgili konular da bulunmaktadır (Eidem, 1992, s. 14). Bu arşivdeki idari içerikli dokümanların çoğunluğu tarım ürünlerinin dağıtımına ilişkin olup, kişilerin faaliyetlerini içeren konularda mevcuttur. Ayrıca metinler içerisinde domuzlar, öküzler, saray ve kırsal kesim arasındaki etkileşimle ilgili tabletler, (tohum ve mahsul) saray tarafından ihraç edilen tarım ürünlerinin kaydedildiği metinler olup, erzakların, yemeklerin, kurbanların kayıtları bulunmaktadır. Öte yandan kişilerin atamalarının da bulunduğu tabletler içerisinde en uzununu Kuvari'ye ait olan çok sayıda personelin listesini içeren 69 numaralı vesikadır (Eidem, 1992, s. 26-27).

Fırat Nehri kıyısında yer alan Mari (Tel Hariri) arşivleri yanında Şemşāra arşivlerinden elde edilen çivi yazılı vesikalar aynı dönem içerisinde yaşayan Turukku adı verilen bir kavim hakkında bilgiler vermeleri bakımından önemlidirler. Konar-göçer hayat tarzına sahip ve tam teşekküllü bir devlet yapısına sahip olamayan Turukkular, Urmiye Gölü ile Dicle Nehri arasında yaşamışlardır (Kılıç-Çelik-Yılmaz, 2017, s. 61)². Söz konusu höyük yerleşmesinden gelen çivi yazılı vesikalar aynı dönem içerisinde Zagros bölgesinde meydana gelen olayların ana hatlarını genel itibarıyla sunmaktadırlar.

V. tabakada yer alan Şemşāra sarayı Asur kralı I. Şamşi-Adad'ın MÖ 1783 yani 30. hükümdarlık yılında çıkan yangın sonucu yıkılmıştır (Eidem, 1992, s. 14.). Mari Arşivi'nden ortaya çıkarılan mektuplar da bu bilgiyi doğrulamaktadırlar. Nitekim Kuzeydoğu Mezopotamya'da bulunan Şemşāra kentinden gelen çivi yazılı vesikaların ait oldukları dönemde bölgenin siyasi, ekonomik, idari ve sosyal yapısına dair bilgi vermeleri bakımından büyük öneme sahip oldukları söylenebilir.

1.3. Babil Arşivi

Babil, günümüz Irak'ın başkenti Bağdat'ın 90 km güneyinde, Fırat Nehri'nin her iki yakasında yer almaktadır. Babil toprakları Bağdat'tan güneye doğru Basra Körfezi doğrultusunda uzanmaktadır. Bölgedeki ilk insan yerleşiminin tarihi en az sekiz binyıl kadar geriye gitmektedir (Bryce, 2009, s.103).

² Ayrıca Turukkular hakkında bilgi için bkz. (Eidem, 1992; Eidem-Laessoe, 2001).

Babil kenti yaklaşık 450 hektarlık bir alanın üzerinde uzanan dikdörtgen şekle sahip bir dizi höyükten oluşmaktadır. Üçgen bir dış şehir duvarı kenti çevrelemektedir. Kentin asıl yerleşim bölgesi nehrin doğu kısmında olup, batı tarafı ise daha az bilinmektedir. Bununla birlikte zamanla nehrin batı şehri tarafına doğru yer değiştirmesi sonucu batıda kalan kısım sular altında kalmıştır. Şehir MÖ 2. yüzyıla kadar sürekli işgal altında olmuştur (Bryce, 2009, s. 99).

Kutsal Kitap (Tevrat) ve klasik kaynaklar sayesinde varlığından haberdar olduğumuz, eskiçağın bu gizemli kenti üzerinde ilk sistematik araştırmalar 19. yüzyılın başlarına kadar gitmektedir. Ayrıca kentin MÖ birinci binyılın ikinci yarısından itibaren çeşitli kişiler tarafından ziyaret edildiği bilinmektedir.

Babil Devletine başkentlik yapmış olan Babil, Fırat Nehri üzerinde kurulu olduğundan kentteki yüksek su seviyesinden dolayı ilk tabakalarında sistematik incelemeler yapılamamıştır. Bu nedenle Eski Babil ve Orta Babil Dönemi tabakalarında sınırlı kazılar yapılmıştır. Ayrıntılı kazı çalışmaları ise sadece Yeni Babil Dönemi tabakasında gerçekleştirilmiştir.

MÖ 2000-1600 yıllarını kapsayan Eski Babil Dönemi'ne ait kazılar yer altı su seviyesi nedeniyle sınırlı kalmış ve elde edilen belgeler ancak devletin son 100 yılı için kanıt sağlayabilmiştir. Bu kazılarda eski Babil'in yaklaşık 1700 m²lik bir kısmı ortaya çıkarılmıştır. Eski Babil Dönemi tabakasına ait kazılar genellikle Merkez bölgesinde özel evlerin bulunduğu yerde gerçekleştirilmiştir. Bu tabakada kazılan alanda yaklaşık 967 kil tablet ortaya çıkarılmıştır (Pedersén, 1946, s. 54). Şimdiye ancak tabletlerin bir kısmı yayınlanabilmiştir.

Orta Babil Dönemi, MÖ 1600-900 arasındaki süreç Deniz-Eli Sülalesi (II. Babil Devleti), Kaslar (III. Babil Devleti) Dönemi'ni kapsamaktadır. Yine aynı şekilde Orta Babil Dönemi tabakasındaki sınırlı kazılar Eski Babil Dönemi tabakalarında olduğu gibi Merkez bölgesinde aynı açmalar üzerinde gerçekleştirilmiştir. Kazılarla 2160 m² lik bir alanda yaklaşık 564 çivi yazılı kil tablet özel evlerdeki arşivlerden elde edilmiştir (Pedersén, 1946, s. 56-58). Bu tabletlerin çok az bir kısmı yayınlanmıştır. Öte yandan Orta Babil tabakasında daha sonraki zamanlarda yapılacak kazılarda da çok sayıda tabletin çıkması muhtemeldir.

Yeni Babil Dönemi MÖ 626-539 yıllarına tarihlendirilen tabaka yüzeye en yakın katman olduğu için Eski ve Orta Babil tabakalarına kıyasla burada daha kapsamlı kazılar gerçekleştirilmiştir. Daha çok 8 km²lik bir alanda İç Şehir, Batı Şehri ve Dış Şehir üzerinde yoğunlaşan kazılar, özellikle İç Şehir bölgesindeki saraylar, tapınaklar ve özel evlerde gerçekleştirilmiştir. Ayrıca bugün Kasr, Merkez, tel-Amran, Ishin-Asvad ve

Homera adı verilen alanlarda da kazılar yapılmıştır. Bu tabaka üzerinde 3498 kil tablet bulunmuştur (Pedersén, 1946, s. 59-61). Ancak bu tabletlerin çok az bir kısmı yayınlanabilmiştir. Babil'de tüm bu üç dönemden, farklı miktarlarda çivi yazılı kil tabletlerin yer aldığı çeşitli arşiv yapıları ortaya çıkarılmıştır.

Babil kentinin kuzeybatı bölgesindeki Güney Sarayı, Fırat Nehri'nin kıyısı üzerinde bulunmaktadır. Bu yapı kompleksi merkezde kabul odaları, batıda oturma bölümleri ve sarayın doğusunda idari bölgeleri bulunan bir dizi iç avlu etrafında düzenlenmiştir. Bu saray yapısı içerisinde bir arşiv olarak tanımlanan merdivenli bir oda olan Kasr s21'de 290 kil tablet bulunmuştur. Diğer bir saray yapısı olan Kuzey Sarayı ise Güney Sarayı'nın hemen kuzeyinde yer almakta fakat tamamen kazılmamıştır. Kasr n-r12-15'de bir Pers tabakasında da yaklaşık 950 kil tablet içeren bir arşiv ortaya çıkarılmıştır (Pedersén, 1946, s.184).

Saray yapıları haricinde kentin farklı bölgelerinde yer alan tapınaklarda da çivi yazılı tabletlerin depolandığı arşiv yapılarına rastlanmıştır. Merkez şehrin kuzey kısmında bulunan anıtsal İstar Kapısı'nın güneydoğusundaki Belet-ili (Ninmah) Tapınağı içerisindeki avlunun batısında W.2 numaralı odada zemin tabakasının altındaki dolguda yaklaşık 40 adet çivi yazılı tablet bulunmuştur. Bu arşivin zemin altında dolgu olarak kullanılmış olduğu tahmin edilmektedir. A.2 numaralı oda içerisindeki zemin tabakasında yapılan kazılarda da Asur kralı Asurbanipal'ın silindir bir yazıtı ile 16 çivi yazılı kil tablet ortaya çıkarılmıştır (Pedersén, 1946, s. 184-186).

Bir diğer tapınak arşivi Güney Sarayı ile Marduk Tapınağı arasında *Nabu ša ħarê* Tapınağı'nda yer almaktadır. Sayı itibariyle 1500'den fazla tabletin bulunduğu bu arşiv yapısında tabletlerin çoğunluğu, tapınağın kuzeybatı köşesindeki iki odanın iki ara zemin tabakası arasında bulunmuştur. Söz konusu tabletlerin aradaki zeminde bulunması bunların dolgu malzemesi olarak kullanılmış olabileceğini akla getirmektedir. Diğer bir tapınak arşivi ise Ishin-Asvad Höyüğü'nün güney kısmında yer alan Ninurta Tapınağı'dır. Tapınağın odalarında 146 çivi yazılı kil tablet ele geçirilmiştir (Pedersén, 1946, s.186).

Mezopotamya'nın bu kadim kenti üzerinde çeşitli yapılar içerisinde arşivler ortaya çıkarılmış olsa da bir o kadar da özel evlerin içerisinde arşiv olarak nitelendirilebilecek yapılara rastlanılmıştır. Nitekim bu özel arşivlerin bazılarının kime ait olduğu tespit edilememiş olmakla birlikte, vesikalardan sahibinin ismine rastlanılmış özel arşivler de mevcuttur.

Söz konusu özel arşivlerden örnek verecek olursak: Babil'in farklı bölgelerinde kazılmış olan bu özel arşivler genellikle merkez şehrin Merkez

Bölgesi'nde ortaya çıkarılmışlardır. Bu özel arşivler Babil kronolojisini vermesi açısından önem taşırken, arşivlerin çoğunluğunun da İstar Tapınağı çevresinde yer aldığı görülmektedir. İstar Tapınağı'nın güneybatı köşesinin 30 m güneyindeki Merkes 26h1'de MÖ 660-627 yıllarını kapsayan Bel-uşallim'e ait özel arşivde iki kil kapta yaklaşık 47 adet kil tablet ortaya çıkarılmış olup, bunların çoğunluğu öncelikle Bel-uşallim'in gümüş borçları ile ilgilidir (Pedersén, 1946, s. 186).

İstar Tapınağı'nın 50 m güneybatısında Pers Dönemi'ne (MÖ 538-331) ait tabakada Merkes 26g2'de bir odada 164 adet çivi yazılı tabletin yer aldığı arşiv yapısı ortaya çıkarılmıştır. Yine aynı şekilde İstar Tapınağı'nın doğusundaki Merkes 23/241'de yolun diğer tarafındaki bir evde özel arşiv kalıntılarına rastlanılmıştır (Pedersén, 1946, s. 187). Burada bulunan tabletlerin sayısı tam olarak bilinmemektedir.

Babil'in güney kısmında Ishin-Asvad'da Ninurta Tapınağı'nın güneydoğusunda Egibi ailesine ait bir özel arşiv gün yüzüne çıkarılmıştır. Burada da yaklaşık 4000 çivi yazılı kil tablet tuğla ve ziftle kaplanmış birkaç kavanoz içinde bulunmuşlardır. Söz konusu özel arşiv buluntu açısından zenginliğe sahiptir. Öyle ki bu tabletlerin yaklaşık 1000 kadarı Egibi ailesine aittir (Pedersén, 1946, s.187). Bu arşivin tabletlerinin içeriklerini ise arazilerin, evlerin, kölelerin satın alınması ve kiralanması, iş ortaklıklarındaki yatırımlar ve borçlar, yasal yerleşmeler, evlilikler, evlat edinme ve miras paylaşımı gibi konular oluşturmaktadır (Evers, 1993, s.107-117; Walker, 1980, s.58-56).

Tüm bunların yanı sıra söz konusu arşivler üzerine çalışan Pedersén, eserinde edebi metinlerin bulunduğu bazı mekânları özel kütüphaneler olarak özel arşivlerden ayırmıştır. Buralardan çıkarılan tabletler genellikle yayınlanmadıklarından içerikleri hakkında çok fazla bilgi elde edilmesi mümkün değildir. Ayrıca Merkes 25o2'de iki katlı evin alt katında yer alan avlusunun tabanında 20 cm'lik dolguya yerleştirilmiş 27 kil tablet içeren bir özel kütüphane kalıntısına rastlanılmıştır. Diğer bir buluntu yeri olan Ninurta Tapınağı'nın kuzeydoğusundaki bir dizi özel ev içerisinde ise 290 tablet ve tapınağın 50 m kuzeydoğusundaki 31 numaralı açmada 194 adet tablet bulunmuştur. Tabletlerin bir arşive mi? Ya da kütüphaneye mi? ait oldukları tam tespit edilememiştir (Pedersén, 1946, s.190).

İshara³ Tapınağı'nın yaklaşık 200 m kuzeyinde (ilk araştırmalar esnasında Tapınak Z veya Gula Tapınağı olarak adlandırılan) özel bir arşiv

³ Sumer geleneklerinden ziyade Sami gelenekleriyle bağlantılı olarak görüldüğü söylenebilir. İshara kültü muhtemelen Orta Fırat'tan Mezopotamya'ya dağılmıştır. Batı Semitik tanrı Dagan'ın eşi olarak da görünmektedir. Aşk ve savaş tanrısı olarak bilinmektedir. (Black-Green, 2003, s. 117).

ile özel bir kütüphanenin kalıntılarında 19 kil tablet bulunmuştur. Yine diğer bir özel ev ise İshara Tapınağı'nın 80 m batısında ortaya çıkarılmıştır. Buradaki kütüphane kalıntısından 36 adet çivi yazılı kil tablet ele geçirilmiştir (Pedersén, 1946, s.191).

Kassit Dönemi tabakasına ait bir sokağın köşesinde özel bir evde yapılan kazılarda ise bir kaptı ve saman içerisinde 7 adet kil tablet bulunmuştur. Bu ev Merkes 24/25q2 açmasının güneydoğu kesiminde merkez avlunun güneydoğusunda bulunmuştur. (Pedersén, 1946, s. 108).

Merkes 27p1 olarak ifade edilen Kassit Dönemi tabakasında ise çok sayıda çömlek kap bulunmuştur. Burasının kil kapların üretilip depolandığı bir yer olduğu anlaşılmıştır. Burada kaplarla birlikte 38 kil tableti içeren bir özel arşiv ortaya çıkarılmıştır.

Merkes 25p2'de yine Kassit Dönemi tabakasında bir özel evin kalıntılarına ait bir zemin ortaya çıkarılmıştır. Arkeologlar bu özel arşivde zemin seviyesinin altında 31 kil tablet ele geçirmişlerdir (Pedersén, 1946, s.108). Pedersén'in kütüphane olarak nitelendirdiği birkaç özel evde de kil tabletler ele geçirilmiştir. Merkes 25m1'den 28m1'e kuzeyden güneye giden bir sokağın doğusunda yine Kassit Dönemi tabakasında bulunan özel bir evin kuzey kısmında Merkes 26n2 olarak ifade edilen yerde yapılan kazılarda iki katlı bir oda ortaya çıkarılmıştır. Bu kütüphane ve tabletler Sumerce *BARU* olarak isimlendirilen İlim-ahi ve Tab-şilli-[x] isimli iki falcıya aittir. Yayınlanan bu vesikaların kehanet ve astroloji ile ilgili oldukları anlaşılmıştır. Merkes 25n1'de iki odada 136 adet fırınlanmamış kil tablet bulunmuştur. Eski Babil Dönemi'ne ait okul metinleri oldukları tespit edilen bu tabletlerin çoğu henüz yayınlanmamıştır. Bu alanın 100 m batısında yer alan Merkes 26g2'de Kassit Dönemi tabakasında ise bir taş kesicisine ait olduğu düşünülen bir evde bazı hayvanların çizimlerini içeren 96 kil tablete ulaşılmıştır (Pedersén, 1946, s. 110-112.)

1.4. Mari (Tell Hariri) Arşivi

Mari kenti bugünkü Suriye'de, Fırat Nehri kıyısında bulunan Abu Kemal yakınlarındaki Tel Hariri yerleşmesidir. 1933 yılında tesadüfen keşfedilen kentin kazıları günümüzde de devam etmektedir (Knott, 2016, s.37).

Kent üzerindeki en erken yerleşmeler MÖ 4. binyılın sonuna, diğer bir ifadeyle Cemdet Nasr Dönemi'ne (MÖ 3100-2900) kadar gitmekte ve kentin asıl yükselişi MÖ 3. binyılın ilk yarısına denk gelmektedir (Malamat, 1971, s.3). Kazılarda MÖ 19. yüzyılın son çeyreği ve 18. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen bir ziggurat yapısı ile birlikte Tanrı Dagan,⁴ Şamaş,⁵

⁴ Tanrı Dagan Batı Sami toplumlarının tahıl tanrısı olup, tüm Yakındoğu'da tapınım görmekteydi. İsmi tam anlamı bilinmemekle birlikte İbranice ve Ugaritçe'de

Ninhursag,⁶ İstar⁷ ile Ninni-Zaza ve İstarat'ın çift tapınakları ortaya çıkarılmıştır. Bu tapınakların yanı sıra eşsiz mimarisiyle, zamanının benzersiz ihtişam ve şöhretine sahip 300 kadar oda, koridor ve avlusu bulunan saray yapısı da ortaya çıkarılmıştır. Hizmet alanları arasında bekçi odaları, atölyeler ve depolar da yer almaktadır (Parde- Glass 1984, s.90). Bu sarayın çeşitli odalarında 20.000 civarında tablet ortaya çıkarılmış olup, bunların çoğu 5, 110, 111 ve 115 numaralı odalarda bulunmuşlardır (Malamat, 1971, s. 3). Burada özellikle MÖ 20. yüzyılın ilk yarısında yerli Mari kralı Zimri-Lim'e yazılmış olan binlerce mektubun büyük bir kısmı 115 numaralı odada bulunmuştur (Albright, 1937, s. 26).

Tamamına yakını Akadça yazılmış olan tabletlerin hemen hemen hepsi Eski Babil Devleti Dönemi'ne aittir. Tabletlerin çoğunluğu ekonomiye ilişkin metinler, mektuplar ve yönetimle ilgili belgelerden oluşmaktadır. Bunlar arasında personel listeleri, iş listeleri, envanter kayıtları, makbuzlar, yiyecek hesapları, içecek, giyecek, yağ ve her türlü işletme kayıtları da yer almaktadır (Albright, 1940, s.21). Kraliyet yazışmaları, mektuplar, büyük oranda alım-satım belgeleri, çeşitli türlerden dokümanlar da mevcuttur.

Mari, MÖ 24. yüzyılın ikinci yarısında Akad kralı Sargon tarafından fethedilmiş ve kent Akad İmparatorluğu'na bağlı duruma getirilmiştir. Mari'nin tamamen siyasi hâkimiyetini kaybetmesi ise Babil Kralı

“buğday” ile ilgili bir kelime olduğu düşünülmektedir. Nitekim mitolojide Tanrı Dagan sabanın mucidi olarak tanınmaktadır. Orta ve Yukarı Fırat bölgelerinde MÖ 3. binyılın sonlarından itibaren görülmektedir (Black-Green, 2003, s.63-64; <http://oracc.museum.upenn.edu/amgg/listofdeities/dagan/index.html>).

⁵ UTU adıyla da bilinen bu tanrı Sumerler'in güneş tanrısıdır. Karanlık işlerin, karanlığın düşmanı olan tanrı güneşin parlak ışığını temsil etmekteydi. Bu yüzden sosyal konumu da adalet ve eşitliğin temsilcisi olarak görülmekteydi. Nanna/Suen'in oğlu, İnana ve İşkur'un kardeşiydi (Jacobsen, 1976, s. 134; Black-Green, 2003, s.222; <http://oracc.museum.upenn.edu/amgg/listofdeities/utu/index.html>).

⁶ Ninhursag, An ve Enlil ile en güçlü tanrıların üçlüsü arasında üçüncü sırada yer almaktadır. Tanrıça Ninhursag'ın ayrıca Nintur, Ninmenna, Dingirmah, Aruru ve Akadça'da Bêlit-ili, Mama gibi isimlere sahip olduğu bilinmektedir. Ninhursag, ana tanrıça olarak tanınmaktadır ve pek çok tanrı ve tanrıça doğurduğu kabul edilmektedir. Hatta birçok kral da onu kendi annesi olarak ifade etmiştir. (Jacobsen, 1976, s. 107; Black-Green, 2003 s.159).

⁷ İstar, aslı Sumerce İnana olan bu tanrıça Mezopotamya panteonunda en önemli tanrılar arasındadır. İnana adı 'Gökyüzünün Efendisi' demektir. İnanna cinselliğin, aşkın ve savaşın tanrıçası olarak bilinmektedir. Ayrıca Venüs gezegeni ile özdeşleştirilmiştir. En önemli kenti Uruk'taki E-ana Tapınağı'dır. Hayvanı aslandır. Simgesi genellikle yıldız ya da yıldız diskidir. Boynuzlu başlığa sahiptir. (Black-Green, 2003, s. 112-115).

Hammurabi'nin hükümdarlığının 32. yılında kent üzerine yapmış olduğu sefer sonucunda gerçekleşmiştir (Malamat, 1971, s. 4-5). Bundan sonraki süreçte Mari krallığı tekrar eski gücüne kavuşmamıştır.

Mari vesikaları, Eski Babil Devleti'nin altıncı kralı olan meşhur Hammurabi'nin (MÖ 1792-1750) ilk 33 yıllık iktidarı döneminde Mezopotamya'nın uluslararası siyasi ilişkileri ve etnik durumu hakkında da bilgi vermektedir. Nitekim Hammurabi, Eski Babil Devleti'nin başında hüküm sürerken, Mari'de Zimri-Lim, Larsa'da Rim-Sin, Eşnunna'da Ibal-pî-el, Qatna'da Amut-pî-el Yamhad'da ise Yarim-Lim hüküm sürmektedir. Bunun yanında Mari devletinin iç yönetimi ile ilgili çok sayıdaki belgelerden Tirga (Tell Asharah), Tuttul (Tell Bi'a), Khana (Arah) ve Rapiqu (Babil sınırına yakın) gibi kentlerin Mari Devleti'ne bağlı oldukları anlaşılmaktadır (Albright, 1937, s. 27-28).

Eski Yakındoğu tarihinde MÖ 1810-1760 yılları arasındaki döneme "Mari Çağı" adı verilmektedir. Bu dönemde yazılan tabletler de Mari kent devletinin merkez ve taşra teşkilatları ile giderek karmaşık hale gelen dış ilişkilerindeki gelişmelere ışık tutmaktadır. Bu tabletler aynı zamanda batıda Levant'tan (Lübnan, Suriye hatta bir süreliğine Filistin'in kuzey kesimi) Mezopotamya (Kuzey ve Güney) Bölgesi'ne, doğuda İran'ın batısına kadar uzanan Batı Asya'nın büyük bölümünde hüküm süren irili ufaklı birçok devlet ve toplum arasındaki siyasal ilişkilere de büyük oranda açıklık getirmektedir.

Burada özellikle göçebe düşmanlar denilen, Dicle Nehri'nin doğusundaki Turukkû, Mezopotamya Çölü'nde Numkhu⁸ ve Habiru⁹ topluluklarının akınlarının tehlikesinden de söz edilmektedir.

Siyasi ilişkiler bir yana, yine arşiv belgeleri Mari'nin daha doğudaki ülkelerden gelen kalayın temininde ve tunç üretiminde önemli bir yere sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Kısacası Mari coğrafi konumu itibarıyla Mezopotamya, Anadolu ve Suriye-Filistin bölgeleri arasında siyasi ve ticari bir karakol merkez durumundadır.

1.5. Ninive (Asurbanipal) Kitaplığı

Ninive, Dicle Nehri'nin doğu tarafında bulunan ve bir dönem Asur Devleti'ne başkentlik yapmış eski çağ Mezopotamya tarihinin önemli kentlerinden birisidir. Günümüzde modern Musul'un hemen yakınında yer alan Ninive kentinin kalıntıları Dicle Nehri'nin sol kıyısında yer alan iki yapay höyükten meydana gelmektedir. Birbirinden uzaklığı 2 km olan bu iki höyük üzerinde zaman içerisinde küçük köy yerleşmeleri meydana gelmiştir.

⁸ Önceden kişi adlarından bilinen Numkhu, bölge ya da kavim adıdır.

⁹ Habirular hakkında bilgi için bkz. (Albright, 1937, s. 28).

Güneyde daha büyük bir höyük olan Nebi Yunus Tepesi (Nbyino Yawnon), kuzeyde ise Koyuncuk Höyüğü bulunmaktadır. Yerleşim alanının Dicle'den yüksekliği 20 m ve eni ise 600 m'dir (Menant, 2005, s. 11).

Burada ilk kazı çalışmaları 1840'ta başlamış ve daha sonra 1849-1850 yıllarında Asur kralı II. Sargon'un oğlu Sanherib'in (MÖ 704-681) Güneybatı Sarayı ortaya çıkarılmıştır (Layard, 2000, s.9). 1852 kazılarında ise höyüğün ortasında kral Sanherib'in torunu Asurbanipal'ın (MÖ 668-627) Kuzey Sarayı denilen Kraliyet Kütüphanesi bulunmuştur. Her iki kraliyet yapısında yapılan arkeolojik çalışmalarda çok sayıda çivi yazılı tablet koleksiyonuna rastlanılmıştır (Layard, 2000, s. 9-29). Aralıklarla devam eden kazılar 1990 yılına kadar sürdürülmüştür.

Koyuncuk Höyüğü'nün kuzey tarafında Asurbanipal'ın Kuzey Sarayı, güneybatı kısımda ise Sanherib'in Güneybatı Sarayı olarak adlandırılan kraliyet yapıları bulunmaktadır. Ayrıca iki saray arasındaki bölgede ve höyüğün doğusunda herhangi bir Asur yapısının bulunmadığı boş bir alan vardır. Asur yazıtlarına göre Ninive'nin tanrıçası İstar¹⁰ için iki tapınak kompleksi ile birlikte Tanrı Nabu¹¹ ve Marduk'a¹² adanan toplamda 4 tapınak yapısı yer almaktadır (Smith, 1875, s. 90). Asurbanipal Saray Kompleksi Mezopotamya'da oluşturulmuş en geç çivi yazılı koleksiyonları içermektedir. Burada yapılan kazılarda toprağın yaklaşık 50 cm. yüksekliğinde kırık tablet parçalarıyla kaplı olduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca tabletlerin çoğunluğunun farklı boyutlarda birçok parçaya ayrılmış olduğu tespit edilmiştir.

Öyle ki, kazılar sonrası British Museum'a götürülen tablet parçalarının büyüklüğü 22.5 cm ya da 15 cm, küçüklüğü ise 2.5 cm çapında ve hafifçe dışbükey olup bir veya iki satır yazıyı içerir durumdadır (Menant, 2005, s. 16).

Her iki saray yapısı üzerinde yapılan kazılar sonucu Asurbanipal'ın

¹⁰ Bilgi için bkz. (Black-Green, 2003, s. 112-115).

¹¹ Nabu, MÖ 1. binyılda Mezopotamya'nın en önemli tanrılarında olup, bilgelik ve yazı tanrısıdır. Eşi tanrıça Taşmetu'dur. Zaman içerisinde Nabu Marduk'la birlikte Babil'in en yüksek mertebeli tanrısı haline gelmiştir ve tapınım yeri Borsippa'daki Ezida Tapınağı'dır. Her yıl Nisan ayında gerçekleştirilen Yeni Yıl Törenleri'nde babası Marduk'u ziyaret etmek için Babil'e getirilmekteydi. (Black-Green, 2003, s. 151-152; <http://oracc.museum.upenn.edu/amgg/listofdeities/nabu/index.html>).

¹² Sumerler'in III. Ur Hanedanlığı Dönemi'nden itibaren bilinen tanrı Marduk'un asıl ünü MÖ 1.binyılda oluşmuştur. Babil şehrinin koruyucu tanrısıdır. Enki/Ea'nın oğlu ve Sarpanitum'un eşi olarak bilinmektedir. Babil kentinin yüceltildiği Enuma Eliş Destanı'nda tüm tanrılar üzerinde bir konuma sahip durumda gösterilmektedir (Black-Green, 2003, s. 146-148; <http://oracc.museum.upenn.edu/amgg/listofdeities/Marduk/index.html>).

geniş tablet koleksiyonu bulunmuştur. Kütüphaneden çıkarılan parçalarıyla birlikte tablet sayısı 25.000'den fazla olup, toplamda sağlam tablet sayısı 5.000-10.000 arasındadır. Kütüphanede her türden edebi metin yanında, tarihi belgeler, mektuplar, kitabeler, ominalar mevcut olup, tabletlerin çok büyük bir bölümünü Asur Ülkesi dışından özellikle Babil'den getirilmiş olanları oluşturmuşlardır (Otten, 1961, s. 202). Bunların yanında yasa metinleri, yargı kararları, sözleşme türleri içerisinde; faiz, satış ve trampa sözleşmeleri, ödünç verme ve kiralama, ipotek veya bir taşınabilirin rehin sözleşmeleri mevcuttur. İki taraf arasında düzenlenen bu sözleşme tabletleri belirli bir şekil esas alınarak yapılmıştır. Basit bir biçim düzenine sahip sözleşme de tarafların isimleri ve altına da mühürleri ya da tırnakları basılmıştır. Sözleşmenin sonunda da şahitlerin isimleri ayrıntılı bir şekilde yazılmış, devamında da sözleşmenin düzenlendiği gün, ay ve yıl kaydedilmiştir. Öte yandan çivi yazılı vesikalarda zooloji, botanik, maden bilimi ile ilgili önemli bilgiler mevcuttur. Nitekim bu konulara ait bilgiler hayvan, bitki ve maden listeleri, coğrafi ad dizinleri, takvimler ve astronomi tabletleri şeklinde tasnif edilmiştir (Menant, 2005 s.39-61). Ayrıca her türlü içerikte tabletlerin yer aldığı Asurbanipal Kütüphanesi'nde toplam 31 farklı metin kategorisinin mevcut olduğu tahmin edilmektedir (Parpola, 1983, s. 6).

Rivayete göre, Asur kralı Asurbanipal, kütüphanesi için bilginlere özel görev olarak imparatorluğun diğer kütüphanelerindeki eski gelenekleri anlatan yapıtları araştırıp toplanması emrini vermiştir. Ereğ (Uruk), Akad, Borsippa, Babil ve muhtemelen diğer yerlerdeki eski eserleri alıp getirmelerini istemiştir (Menant, 2005, s. 21-22). Dolayısıyla toplanan edebi metinlerin kopyaları ile birlikte geniş bir içeriğe sahip olunmasının sebebi, Asur İmparatorluğu'nun tüm dönemlerinde oluşturulan tabletler ile Asur öncesi Mezopotamya'dan gelen belgelerin kopyalarının aynı yerde toplanmasından kaynaklanmaktadır. Kütüphane bu yönüyle Mezopotamya'nın tarihi ve geniş kültürü hakkında en değerli bilgileri sunmaktadırlar. Ayrıca aynı kazılarda Asur'da özel arşivlerin de bulunduğunu belirtmek gerekmektedir. Örneğin Büyücü Rahibin Evi denilen binada büyük miktarda tablet buluntusu ele geçirilmiştir. İtinall bir şekilde yazılmış olan bu tabletlerin çoğunluğu dini ve destan metinlerinden oluşmuştur (Otten, 1961, s. 203).

Kısacası, tüm Asur-Babil ve hatta Sumer kültürünün önemli unsurlarının büyük bir özenle bu kütüphanede toplanmış olduğunu söylemek zor değildir. Nitekim Asurbanipal gittiği her bölgenin yazılı tabletlerini toplamış, dönemin bilimle uğraşan kimselerini görevlendirerek kendisinden ve Asur'dan önce yaşamış eski toplumlar tarafından oluşturulan yazılı vesikaların toplanmasını istemiştir. Böylece bu eski toplumlardaki yapıtları

kopya ettirmiştir.

MÖ 612 yılına gelindiğinde ise Medler ve Babillerin ortak saldırıları sonucu Ninive kenti yakılıp, yıkılmış ve saldırılar esnasında kentte yer alan yapıların çoğu, özellikle de kraliyet kütüphaneleri tahrip edilmiştir. Bu sebepten kütüphane odalarındaki tüm tabletler ikinci kattan zemin kattaki odalar içerisine düşmüşlerdir. Düşme esnasında kırılan tabletlerin parçaları farklı yerlere dağıldıklarından, bugün bir tabletin parçalarının tekrar bir araya getirilmesinde kısmi zorluklar yaşanmaktadır (Fincke, 2003/2004, s.115). Ayrıca yıkımın etkisinden dolayı tabletlerin orijinal olarak yapıların hangi bölümlerinden gelmiş olduklarını belirlemek için de yeterince kanıt bulunmamaktadır.

Sonuç

Mezopotamya'da 19. yüzyıldan itibaren yapılan arkeolojik çalışmalar, burada birçok bilinmeyen ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu çalışmalar esnasında tespit edilen önemli verilerden bir tanesi MÖ 4. binyılın sonlarında yazının keşfedilmesine paralel olarak ilk arşiv kurumlarının ortaya çıkmış olmasıdır. Nitekim insanoğlu, hem zihinsel faaliyetleri hem de el becerisi ile oluşturduğu belgeleri gerektiğinde tekrar kullanılabilirlik amacıyla muhafaza etme ihtiyacından dolayı günümüze kadar kullanıla gelmiş ilk arşiv kurumunun temellerini Mezopotamya'da atmıştır. Başlangıçta ekonomiye dair metinlerin yer aldığı ilk arşivlerde zamanla çok çeşitli içeriğe sahip belgeler de muhafaza edilmiştir. Mezopotamya bölgesindeki Nippur, Tell Şemşara, Babil, Mari (Tell Hariri), Ninive'de yapılan kazılarda arşiv yapılarına rastlanılmıştır. Adı geçen kentlerde çok çeşitli içeriklerde ve farklı sayılarda belgeler bulunmuştur. Diğer taraftan bulunduğu coğrafi konum itibarıyla ve sahip olduğu iklim özelliklerinden dolayı bu coğrafyanın arşivlerinde muhafaza edilen metinler genellikle kil tabletlere yazılmışlardır.

Ayrıca ilk zamanlarda üretilen belge miktarının az olması aranan belgeye ulaşılmasında herhangi bir sorun oluşturmazken, zaman içerisinde belge sayısının artması ihtiyaç duyulan belgeye erişimde sorunlar yaşanmasına neden olmuştur. Bu gibi sorunlardan dolayı arşivlemede birtakım sistemler geliştirilmiştir.

Mezopotamya coğrafyasında söz konusu kentlerde yapılan arkeolojik kazılarda çivi yazılı tabletlerin muhafaza edildiği çeşitli arşiv türleri de bulunmuştur. Bunlar; devlete ait resmi kurum arşivleri, firmalara ait arşivler, aile arşivleri ve özel arşivlerdir. Dolayısıyla söz konusu arşivlerde belgeler farklı şekillerde muhafaza edilmişlerdir.

Günümüz birçok teknolojik gelişmeye paralel olarak arşivleme sistemleri elektronik ortamlarda gerçekleştirilmektedir. Uygulamada çok

fazla farklılık olmamakla birlikte ilk arşivleme yöntemlerine göre daha gelişmiş ve sistematik düzenlemeler modern arşivlerde uygulanmaktadır. Bu noktada yazının bulunmasına paralel bir şekilde ortaya çıkan ve hızlı bir şekilde kullanımı artan arşivciliğin ilk sistemli örneklerini eski Mezopotamya'nın çeşitli kentlerinde kurulmuş olan arşivlerinde görmek mümkündür.

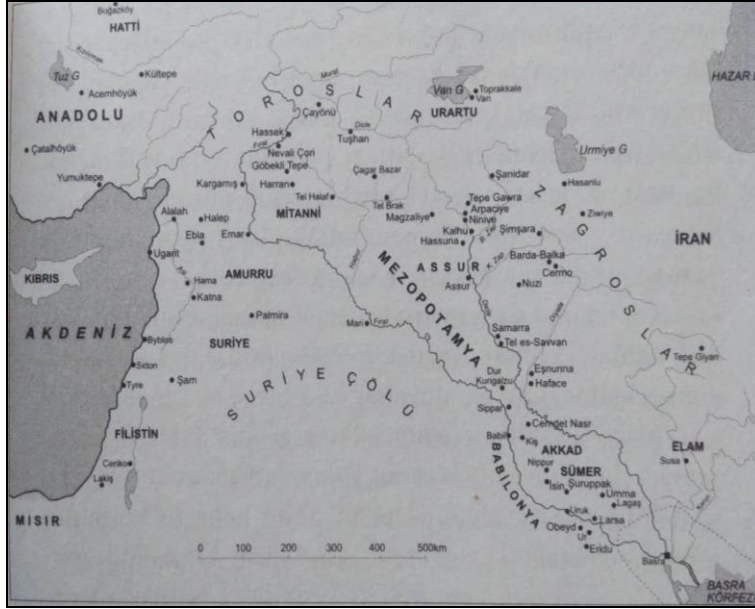
KAYNAKLAR

- Albright, W.F. (1940). "New Light on the History, of Western Asia in the Second Millennium B.C.", *The American Schools of Oriental Research*, No.77, s. 20-32.
- Albright, W.F. (1937). "Western Asia in the Twentieth Century B.C.: The Archives of Mari", *The American Schools of Oriental Research*, No.67, s. 26-30.
- Altınöz, M. (2009). *Dosya ve Arşiv Yönetimi*, Ankara Nobel Yayın, Dağıtım.
- Binark, İ. (1980). *Arşiv ve Arşivcilik Bilgileri*, T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Dairesi Başkanlığı, Ankara.
- Black, J.- Green, A. (2003). *Mezopotamya Mitolojisi Sözlüğü Tanrılar İfritler Semboller*, İstanbul, Aram Yayıncılık.
- Bryce, T. (2009). *The Routledge Handbook of the Peoples and Places of Ancient Western Asia the Near East from the Early Bronze Age to the Fall of the Persian Empire*, New York.
- Clayden, T. (2016). "The Archaeology of the Nippur Archive", *Al Rāfidān*, Vol. XXXVII, s. 1-87.
- Eidem, J. (1992). *The Shemshāra Archives, Vol.2: The Administrative Texts*, Copenhag, Det Kongeline Danske Videnskabernes Selskab.
- Eidem, J.-Laessoe, J. (2001). *The Shemshāra Archives, Vol.1: The Letters*, Copenhag, Kongelige Danske Videnskabernes Selskab.
- Evers, S. M. (1993). "George Smith and the Egibi Tablets", *Iraq*, vol.55, s. 107-117.
- Fincke, J. C. (2003/2004). The Babylonian of Nineveh: Report on the British Museum's "Ashurbanipal Library Project", *Archiv für Orientforschung*, Bd. 50, s. 111-149.
- Hattori A. (2002). *Texts and Impressions: A Holistic Approach to Ur III Cuneiform Tablets From the University of Pennsylvania Expeditions to Nippur*, Degree of Doctor of Philosophy, United States.
- Kılıç, Y.-Çelik, H.-Yılmaz, C. (2017). "Turukkular", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C. IV, S.XI, s. 58-73.
- Jacobsen, T. (1976). *The Treasures of Darkness a History of Mesopotamian Religion*, New Haven and London, Yale University Press.
- Knott, E. (2016). "Imagining Mari: Jean-Claude Margueron and the Archaeology of Tell Hariri", *Near Eastern Archaeology*, Vol. 79, No. 1, s. 36-43.
- Köroğlu, K. (2016). *Eski Mezopotamya Tarihi*, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Layard, A. H. (2000). *Ninova ve Kalıntıları*, İstanbul, Avesta Yayınları.Malumat, A., (1971). "Mari", *The Biblical Archaeologist*, Vol.34, No.1, s. 1-22.

- Mccown, D. E. (1952). "Excavations at Nippur 1948-1950", *Journal of Near Eastern Studies*, Vol. 11. No. 3, s. 169-176.
- Menant, M. J., (2005). *Asur Araştırmaları: Ninova Sarayı Kütüphanesi*, (Çev. Vedi Dilmen), İstanbul, Yaba Yayınları.
- Otten, H. (1961). "Eski Şarkta Kütüphaneler", (Çev.: F. Kınal), *AÜDTCF. Dergisi*, S. 19 (3-4), s. 201-211.
- Pardee, D.-Glass, J. T. (1984). "Literary Sources for the history of Palestine and Syria: The Mari Archives", *The Biblical Archaeologist*, Vol. 47, No. 2, s.88-99.
- Parpola, S. (1983). "Assyrian Library Records", *Journal of Near Eastern Studies*, Vol.42, No. 1, s. 1-29.
- Pedersén, O. (1946). *Archives and Libraries in the Ancient Near East 1500-300 B.C.*, Bethesda-Maryland, CDL Press.
- Peters, J. P. (1905). "The Nippur Library," *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 26, s. 145-164.
- Smith, G. (1875). *Assyrian Discoveries: an Account of Explorations and Discoveries on the site of Nineveh, During 1873 and 1874*, New York, Scribner, Armstrong & co.
- Walker, C.B. F. (1980). "Some Mesopotamian Inscribed Vessels", *Iraq*, Vol.42, No. 1, s.84-86.
- Weitemeyer, M. (1956). "Archive and Library Technique in Ancient Mesopotamia", *Libri 6*, s. 217-238.

İnternet Kaynakları

<http://oracc.museum.upenn.edu/amgg/listofdeities/itaran/index.html>

LEVHA

Levha-1: Koroğlu, K., 2016, s. 13